

7. Чучка П.П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії // Питання ономастики Південної України. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 141–149.
8. Чучка П.П. До питання про давність прізвищ у слов'янських народів // Львів: ЛДУ, 1978. – Вип. 17 – С. 104–111.
9. Чучка П.П. Українсько-словацька мовна межа, за даними історичної ономастики // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999. – S. 14–27.
10. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский фонд (под ред. О.Н.Трубачева). – М. Наука, 1985. – Вып. 12. – 186 с.
11. Benkó L. (Főszerkesztő). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára Budapest: Akadémiai kiadó, 1976. – К III – 1231 old.
12. Iordan I. Dicționar al numelor de familie românești. – București: Științifică și Enciclopedică, 1983. – 502 p.
13. Kázmér M. Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII század. Budapest, 1993. – 1772 old.

II. СУЧАСНА ТА ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Юлія Абдула (Кіровоград)

СУФІКСАЛЬНІ ОЙКОНІМИ ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА КІН. ХVІІІ СТ.

Most of suffixes which were means of personal oiconyms of Kharkiv region in the root of the words which had been represented in the names with base of nearly all thematical groups. To make clear motivation of personal oiconyms its necessary to take into consideration the possibilities of their nonsuffix making, semantics of roots and evidence from the history of names origin.

Суфіксація – найпродуктивніший спосіб творення ойконімів. Суфікси як топоформанти характеризуються певними валентісними можливостями, тому вони часто полегшують виявлення справжньої мотивації назв населених пунктів (пор. *Яблучк-ов-е* – відвотропонімний ойконім і *Яблуч-н-е* – відапелятивний). Проте багато з них історично могли бути засобом творення ойконімів від основ різних тематичних груп. Межі й причини такої поліфункціональності суфіксальних формантів висвітлювали у своїх працях відомі топонімісти: Д. Бучко, Ю. Карпенко, В. Никонов та ін. Проте на матеріалі Харківщини окреслене явище в системі суфіксальних ойконімів не можливе без попереднього вирішення проблеми на регіональному рівні в різних хронологічних зрізах.

Основним завданням цього дослідження є визначення особливостей суфіксації у вторинних відособових та співвідносних з ними за будовою назвах населених пунктів Харківського намісництва кін. ХVІІІ ст. на матеріалі “Описів Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст.: Описово-статистичні джерела”. Упоряд. В.О.Пірко, О.І.Гуржій. – К.: Наук. думка, 1991. – 223 с.

Сукупність вторинних відособових ойконімів (527 назв) стовідсотково складають пасивні утворення. Основним (найпродуктивнішим) засобом вираження належності в таких назвах є суфікси *-ів* (*-ів-, -ев-, -ев-, -ов-*), *-івка* та *-ськ-* (*-зьк-, -цьк-*), менш поширеним – форманти *-ин-, -шин-*; використання суфіксів *-*ь, -*ь-е, -*ь-а* в топоніміці Харківщини

становить поодинокі випадки, тому що ці різновиди форманта *-j-* втратили свою продуктивність ще в давньоукраїнську добу.

Суфікс *-iv-* має відприкметникове походження (яскравим прикладом для ілюстрації цього твердження можуть бути складені назви типу *Максимів Колодязь, Манойлів Байрак, Пушкарьов Яр, Янків Ріг*) і найчастіше служить засобом творення відособових назв: 1) від антропонімів (*Васильєве, Герасимове, Зміїв, Левченків, Мязкова* – усього 67 назв, що становить 12,7 % від усієї кількості відособових ойконімів); 2) від етнонімів (*Ляховий* – 1 назва; 0,2 %); 3) від назв осіб за професією чи соціальним станом (*Понів Лежич, Попова Слобода* – 2 назви; 0,4 %).

Поширеними в ойконіміці Харківщини є й назви, що мають аналогічні суфікси, але, очевидно, виникли внаслідок топонімізації відносних прикметників на *-iv-*: *Березове, Лозова, Вязовий*. Словотвірний аналіз подібних ойконімів на *-iv-* ускладнюється тим, що вони могли утворюватися не тільки від відповідних апелятивів, але й від тотожних антропонімів, утворених способом онімізації. Наприклад, від апелятивів *вишня, лоза* та ін. в українській є прізвища *Вишня, Лоза* та ін. Тому віднесення подібних назв до якоїсь із груп не може бути остаточним без історичних даних. Так, перший компонент ойконіма *Сніжків Кут*, очевидно, пов'язаний з відантропонімними топонімами, а не з назвами, що виникли за характером геолого-кліматичних умов місцевості. Про це свідчать валентійсні властивості твірних морфем *Сніжк-* та *-iv-*. Таке припущення видається більш імовірним навіть за тих обставин, що історична довідка щодо цього ойконіма, вміщена в “Історії міст і сіл УРСР” [1: 319], дає іншу інформацію. У названому джерелі пояснюється, що яр, де знаходилося поселення, був густо порослий деревами і часом до середини літа в ньому не розставав сніг. Але до основи апелятива *сніг* можуть приєднуватися форманти *-ний, -овий, -овитий*, а не *-iv-*, про посесивну функцію якого свідчить нульове закінчення. Що ж до демінутива *сніжок*, то від нього взагалі не гворяться прикметники в українській мові.

В А. Никонов зазначає, що історична функція суфікса *-iv-* (служити основним засобом вираження належності) “... зробила його панівним у топоніміці, коли поширення феодалської власності на землю стало головною ознакою найменування міста – кому воно належить” [3. 69].

Проте, як слушно зауважує Ю.О. Карпенко, формант *-iv-* дедалі втрачає свою продуктивність, поступаючись місцем двоелементному суфіксу *-івка* [2: 51].

За допомогою цього форманта творяться переважно відантропонімні назви, в основі яких найчастіше лежить прізвище чи прізвисько особи: *Базилівка, Нечаївка, Вошколутівка, Шкандилівка* (усього 176 назв; 33,4 %); рідше – ім'я: *Дмитрівка, Варварівка, Єфремівка, Катеринівка, Олексіївка, Філіпівка* (94 назви; 17,8 %).

Межі вищеназваних груп чітко не окреслені. Це пов'язано з тим, що в основі прізвищ можуть бути імена. Тому віднесення назв типу *Миронівка, Ульянівка, Марусівка* до якоїсь конкретної антропонімної групи перестає бути припущенням лише за умови наявності конкретних історичних фактів.

Так, наприклад, відомо, що назва села *Сенькове* походить від імені його засновника – селянина Семена (Сеньки) Богуславського [1: 711]. Отже, в основі ойконіма ім'я, а не прізвище чи прізвисько.

Суфікс *-івка* досить широко представлений і у видапелятивних відособових утвореннях: *Бригадирівка, Понівка, Графівка, Протопопівка, Писарівка, Капітанівка* (усього 22 назви; 4,2 %), що походять від назв осіб за соціальним станом чи родом діяльності; *Литовка, Венгерівка* (2 назви; 0,4 %), що належать до відетнонімних топонімів, а також композитний ойконім *Цареборисівка*, в основі якого і власна, і загальна назви (0,2 %). При цьому треба мати на увазі, що і такі основи могли проходити антропонімну стадію. Так, історичні коментарі до ойконімів, вміщені в праці “Історія міст і сіл УРСР”, ставлять під сумнів окреслену мотивацію деяких назв населених пунктів на *-івка*. За даними зазначеної праці село *Токарівка* назване так “... в пам'ять про учасника революційних подій 1905 р.

Токаря, який загинув у в'язниці" [1: 434]. Щоправда, ідеться про ойконім ХХ, а не ХVІІІ ст., проте напрошується логічний висновок про неможливість беззастережного віднесення названих вище топонімів до відапелятивних.

Серед ойконімів із топоформантом *-івка* є й деривати, мотивовані апелятивами (*Безлюдівка, Доброславівка*).

Отже, модель на *-івка* не є показником винятково відособових посесивів, хоч і вживається в основному саме у відантропонімних назвах.

Поширеним засобом вираження приналежності у свій час (поряд із суфіксом *-ів*) був формант *-ин*. За допомогою нього теж творилися присвійні прикметники (тільки від інших основ, а саме від основ на *-а*), які так само широко представлені в топонімії Харківщини. *Гадючина* ← *Гадючка*, *Іволжин* ← *Іволга*, *Кумине* ← *Кума*, *Титкіно* ← *Титка*, *Лазукін* (*Кут*) ← *Лазука* (20 назв, 3,8 %).

Двоелементний суфікс *-инці*, що є похідним від форманта *-ин*, у топонімії досліджуваного регіону майже не вживається. Є тільки одна назва із цим суфіксом – *Савинці*. Мотивуючою для цього ойконіма є патронімна назва: *Савинці* ← *савинці* "нападки чи піддані Сави", якщо це не катойконім на *-ці* від назви населеного пункту *Савине*. Але в обох випадках *-инці* – це формант онімізованого апелятива.

Ще один давній суфікс, що використовувався для творення присвійних прикметників, – формант *-*ь*. З часом він утратив свою продуктивність, проте в ойконімії Харківщини є назви, у структурі яких, імовірно, був цей суфікс: *Гомолча* ← **Гомолк* + *-ја*, *Тур'є* ← *Тур* + *-је*, *Уд'є* ← **Уд* + *-је* (3 назви; 0,6 %). Шлях творення цих назв не обов'язково відантропонімний. Так, ойконім *Тур'є* міг утворитися від назви тварини *тур*, а *Уд'є* – від ідроніма *Уда*.

Друге місце щодо продуктивності при творенні назв поселень Харківщини займає (після формантів *-ів*, *-івка*) суфікс *-ськ-* (*-зьк-*, *-цьк-*). Його можливості як топоформанта поширюється на виконання кожної з трьох можливих функцій: творення відойконімних назв (*Богодубівське* ← *Богодуб*, *Колонтаївський* ← *Колонтаїв*), творення відапелятивних і відантропонімних назв, серед яких найбільше відособових (119 назв; 22,6 %).

Відантропонімні ойконіми із суфіксом *-ськ-* (який у таких назвах виражав значення належності) могли творитися за двома моделями: шляхом додавання до кореня суфіксів *-ів* або *-ин*, а вже до нього форманта *-ськ-* і шляхом безпосереднього додавання до кореня суфікса *-ськ-*. Кількісне співвідношення та якісний склад ойконімів, утворених кожним із окреслених шляхів, різні.

Серед ойконімів на *-івськ-* та *-инськ-* є назви з антропонімними основами, які могли безпосередньо утворитися від прізвищ або ж пройти посередництво ойконімів на *-ів-* (*-ів-*, *-ев-*, *-св-*, *-ов-*), *-ин(-ин)*: *Васюківський*, *Кучеровський*, *Супрунівський*, *Таратувський*, *Бахтинське*, *Іллінське*. Усього таких назв 58, що становить 48,7 % від усієї кількості назв із суфіксом *-ськ-*. Таким же способом могла виникати ойконіми з іменами в основах (*Аркадієвське*, *Олександрівський*, *Олексівське*; *Савинське* – усього 32 назви; 26,8 %).

Серед топонімів на *-ськ-* – відапелятивні ойконіми, в основі яких назви осіб за родом діяльності (*Лекарське*, *Стрілецьке* – 2 назви; 1,7 % від кількості назв на *-ськ-*) та за соціальним станом (*Солдацьке*, *Козацьке*, *Козацька* – 3 назви; відповідно 2,5 %).

Формант *-щина* в ойконімії використовується відносно рідко, що зумовлено його значенням: цей суфікс, як правило, позначає населений пункт чи певну територію, заселену представниками або пащадками якогось роду. На території Харківського намісництва існувало 20 населених пунктів, що позначалися назвами на *-щина*. І всі 20 (що створюють 3,8 % від загальної кількості назв) є відантропонімними посесивними утвореннями: *Жаданівщина*, *Касавцовщина*, *Максимівщина*, *Мелешківщина*, *Савчуківщина* тощо.

Отже, більшість суфіксів, що були засобом творення відантропонімних ойконімів Харківщини ХVІІІ ст., представлені в назвах з основами майже всіх тематичних груп. Тому, з'ясовуючи мотивацію відособових ойконімів, потрібно зважати на можливість

несуфіксального їх творення, на семантику твірних основ і на свідчення з історії того чи того населеного пункту.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область / Зав. ред. В.Г. Ткаченко. – К., 1967.
2. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973.
3. Никонов В.А. Введение в топонимику. – М.: Наука, 1965.

Ірина Бурковецька (Умань)

ОЙКОНІМІЯ ЗАХІДНОЇ ЧЕРКАЩИНИ У ДЕРИВАТОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Der produktivste Wortbildungstyp der Eukonyme der westlichen Tschserkaschyna sind antroponymisch motivierte Ortsnamen. Als Wortstämme treten hauptsächlich kirchenslawische Namen auf. Lexisch-semantische Struktur der Eukonymie ist durch die Vorherrschaft von possessiven Namen gekennzeichnet. Als Haupttyp der Wortbildung gilt dabei morphologisch suffixal (mit Hilfe der Suffixes -iwk-a).

На сучасному етапі розвитку мовознавчих досліджень важливе значення мають дериватологічні ономастичні студії. Варто погодитися з думкою В.О. Горпинича про те, що «історія розвитку топонімної словотворчої системи вивчається поволі» [2: 13], тому будь-який аспект дослідження в цій галузі можна вважати актуальним.

У теоретичному осмисленні питань словотвору ойконімів основна увага зверталася на те, яким чином і за допомогою яких мовних засобів через ознаку географічного об'єкта здійснюється певний принцип номінації.

До виділення словотворчих ресурсів у мовах ономасти підходили по-різному, внаслідок чого й до сьогодні немає чітко виражених меж між певними способами деривації. У своєму дослідженні словотворчої структури ойконімії західної Черкащини опиратимемося на принципи класифікації Д.Г. Бучка [1], Ю.О. Карпенка [3], В.В. Лободи [4], М.М. Торчинського [6], Є.М. Черняхівської [7], а також на ті способи словотвору та їх різновиди, які пропонує академічна праця «Словотвір сучасної української літературної мови».

Виділення ойконімії західної Черкащини як об'єкта вивчення правомірне, оскільки, по-перше, ця територія була досить давно заселеною; по-друге, населені пункти протягом тривалого часу перебували у складі цілісних, відокремлених від інших адміністративно-територіальних одиниць, що певним чином відбилося в семантичній і словотворчій структурі ойконімії краю; по-третє, разом із колишніми назвами та найменуваннями зниклих поселень ойконімікон досліджуваного регіону нараховує достатню кількість мовних одиниць, яка дає змогу зробити певні висновки та узагальнення.

Ю.О. Карпенко вважає, що в сучасній ойконімії словотвірні форманти повністю топонімізувалися, втративши свою первинну семантику, з якою вони були запозичені з апелювальної лексики (вираження присвійності, демінутивності, релятивності тощо). У зв'язку з цим змінилися і закономірності поєднання твірних основ і словотвірних засобів [3: 11].